

ԱՆԱԾԻՏ

Հ Ա Ն Դ Է Մ Ա Մ Ս Ե Ա Յ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԳԵՂԱՐՈՒԹԵԱՍԿԱՆ

Զ. ՏԱՐԻ

1904 ՄԱՐՏ

ԳԻՒ 3

ՀԱՅ ՍԶԳԻ ԾԱԳՈՒՄԸ

Բ

Աներկբայելի է թէ Հայաստան աշխարհի համար ամենէն նշանակալից, կարեւոր եւ բազմաբղիւն ղեկգըն՝ ամէն տեսակէտով՝ եղած է Ասորեստանի հետ ունեցած հպումը։ Այդ է որ իր ուժգին զարկով նա յառաջ բերած է ցրուած եւ զիրար չէզոքացնող մանր մուշք ու ժերու համախմբում մը՝ անդիմելով ինքնապայտանութեան համար հզօր ճիւղեր, որոնց մէջէն երեւան եկած է հզօրացոյնը, կարողագոյնը—մեծարժէք յայտնութիւն, որու շնորհիւ կարելի եղած է այդ մանր տանուաւորութեանց մէջ մեծ կեդրոնի մը, մեծ պետութեան մը հաստատումը, որ չէր կրնար յամենալ ընդունելու։ Ասորեստանի քաղաքակրթութեան սերմերը եւ անճշնել զայն այդ հիւսիսային աշխարհի հողին վրայ։ Անկէ առաջ՝ քնաւ հեռք, քնաւ նշմարանք մեծ պետութեան մը Հայաստանի հողին վրայ, գէթ սեւէ յիշատակաբան չկայ, եւ զժուարէ ենթացրել զոյուժիւնը իրապէս մեծ պետութեան մը որ հարաւի քաղաքակիրթ եւ երկրակուլ պետութեանց հետ շտապուէր բաղիլի, եւ այսպէս ծանօթ դառնար պատմութեան։

Բարեբախտութիւն մըն է որ Հայաստան աշխարհի Ասորեստանի հետ ունեցած հպման մանրամասնութիւնները ունինք խիտ, առատ

եւ մանրապատում, շնորհիւ Ասորեստանցոց արձանագիրներուն արտասովոր ճոխութեան՝ աշխարհագրական եւ ազգաբանական սեղանկութեանց մասին, որով թանկագին աղբիւր մը կ'ունենանք ԺԴ դարէն մինչեւ է դարը (Ն. Բ.) մեր պատմութեան համար։

Սակայն այս արձանագիրներուն մէջ չենք հանդիպիր Հայաստան անունին որ Մեծն Տիգրանի օրով հոյակապ կերտուած մը եղաւ թագմաթիւ հին երկրներու եւ թագաւորութիւններու, այլ մեր առաջ կ'ըլլին՝ քնակաւարար՝ յարափոփոխ սահմաններով զայն բազկացնող երկրներուն հնագոյն անունները՝ Ասորեստանցոց լեզուին տարազով։

Այդ անուններն են. Նաիրի, Սուրբի (Մոփք), Մուսրի (Մզուր գաւառ) 1, Ալզի-էնձիտէ (Անձիտ), Միլիտ (Մալաթիա), Կուրիս (Կորճաղք) 2, Դաշեանի (Տալք), Ուրա, տի (Արարատ), Մաննա (Մանեանք), Կիրզան (Սիւզան), Աուրուշկա (Գաւառ), Կու մոուլ (Կամախ կամ Կեմախ)։

Այս անունները կը ճշգրտօրէն գտնուելով վանեան արձանագիրներուն մէջ, ուրոնցմէ մէկուն կը պարօթինք թանկագին գիւտը այն անոնին որ յետոյ տարածուեցաւ ամբողջ աշխարհին ու ազդին վրայ, այն է Ասորեստան անի (Հայաստան)։ Մեր ըրած այս հոգնացումը

1) Հոմմէլ Մուսրին կը դնէ մասամբ Արեւմտեան Հայաստանի մէջ՝ Մալաթիայի հիւսիսային արեւելեան կողմերը։

2) H=ձ, ինչպէս Khenkiz եւ ձինկիզ։

3) Տես Մեծնապի արձանագիրը Բալու, Սէյս Records of the Past, New Series էջ 165.

կրնայ արդարանայ մեծանուն ասորագէտ եւ վանեհան ու Հատեան արձանագիրներու լուծող Բրոքի Սէյրի նորագոյն հետազոտութիւններով՝ որոնց համեմատ նատանայ կամ Հատեանց լեզուին մէջ սեռային անկարգի սովորական վերադարձ մասնակն էր — նա, ինչպէս կ'ըսենք Ս. Բրոքի, որոնք նամակներուն (Թէլէ Էլ-Ամսոնայի) նամակներուն մէջ գտնուած) որոնց մէջ Հատեանց իրագործը կը կոչուի «Սարբուս Սատտանաս» եւ «Սատտանաս» յորջորջուած զոր Ասորեստանցիք կուսային Որոնպէս զետն չլքակները գտնուող Հատեաններուն :

Թէ երկու անբոյն մէջ 8 կրնայ արդարանալով փոխուիլ յի. յայտնի է Ասորպատականէն որ է ինչ ինչ կերպով փոխուած է Ասորպատական» ի Սեկարիլի է որ այս վերջին ձեւը օրինակողի սխալ ըլլալ, քանի որ վեց անգամ կը ներկայանայ Բիւլանդի մէջ : ասորպատակ տուեալ առնուին զամենայն Ասորպատական երկրներն (Դ. Ին), իւր զինքն յետոյ յետոյ պայական» (Դ. ՄԸ), «խաղաղ գնալով ամենայն զօրքն իւրովը հասանէր յայտարին Ասորպատականին» (Յ. Դ.), «մինչեւ ի Գանձակ յետոյ պայական ի սահման Հայոց» (Յ. Դ.), «զոյալ ի սահման Հայոց ի Գանձակ կուսէ յետոյ պայական տանէ» (Յ. Դ.), «հարկանէր զտուն թաղաւորին Հայոց որ յետոյ պայականին էր» (Յ. Ը.), «Գարկական «Ասորպատական» ձեւն ալ զուգընթաց է նոյն փոփոխման :

Մանսթ է նաեւ թէ Կին ձեւն էր Ասորպատական՝ Մեծն Աղեքսանդրի ժամանակակից Ասորպատ նախարարին անունէն . եւ նոյն անունէն (թէպէտ ոչ նոյն անձէն) ձեւացած նախարարութիւն մը եւս կայ մեր պատմութեան մէջ, Տրպատունիք :

Որովհետեւ Ասորեստանցեաց արձանագիրներուն մէջ յաճախ կը պատահինք Հատեանց, որոնց մէկ հատուածը հնուց հաստատուած գտնուելով Միլիտ (Մալաթիա) երկրի մէջ, եւ Արեւելքէն անոր շարունակութիւնը եղող՝ եւ Արածանի ու Նիքատ գետերուն կազմած աղեկին պարսկական երկրին մէջ, ուր կը

գտնուին Իսողու, Մէլզը, Գեղրիկ, Խարբուրդ (ո՛չ Խարբերդ կամ Գարբերդ, ինչպէս այդ անունը յետոյ յարժարցուած է արդի հայ լեզուին համեմատ իմաստ մը տուլ) եւ այլն, եւ որ յետոյ Հայաստան աշխարհի մաս կազմելով Մոփէ Շահունեաց կոչուած ստացած է (տես Բիւլանդ Գ. ՄԻ.). եւ որովհետեւ Հայաստան միջական յարաբերութիւն ունի Հատեանց այդ հատուածը եւ իրենց գրաւած երկրի՝ սահմանակից Վանեան-Սաղեան տարածքին, եւ Հայաստանի հնագոյն պատմութեան հետ, կ'արժէ Ասորեստանցեաց արձանագիրներուն հայթայթած տեղեկութիւնները դնել տալ հետ յետոյ մը ընելով զնոնք թէ ինչպէս ենք ինչպէս վերագրելու ինքնատուանին կապելու Հայաստան անուն հետ :

Դժուար է չընդունել. թէ Արածանիի եւ Նիքատի ձեւացուցած այդ աղեկին երկիրը նախնայէս Սուրբի կամ Սուրբարի (Ասորեստանցեաց արձանագիրներուն մէջ) — Սուրբի (Վանեան քաղաքագիրներուն մէջ) — Սոփէ կոչուած կը կրէր զոր Հաթէ՝ այդ երկրին ընտանիքները եւ ընդհանրապէս պահեցին մինչեւ վերջը, մինչդեռ Ասորեստանցիք՝ ոչ նոյնպէս յարաւերջին Տիգրաթ-Պիլեհէրիկէն ետքը Ասորեստարբալ միայն մէկ անգամ մը կը յիշէ զայն ընդհանուր կերպով ուրիշ երկիրներու հետ, եւ անկէ ետքը ոչ բնաւ Սոյք կողմերուն վրայ ընդարձակ տեղեկութիւն տուող՝ առաջին արձանագիրը Ասորեստանցեաց Տիգրաթ-Պիլեհէրի Ա. ին է (Իրր 1110 Ն. Ք.) որ կը յայտարարէ. «Էզզոր, նշանակող Սուրբի երկիրը նուաճեցի, Ալզի 2) Պուրուկկուդի երկիրները, որոնք ետ կ'ըսեն էին առ իրենց հարկն ու ընծան, իմ իշխանութեանս ծանր լուծը դրի իրենց վրայ (ըսելով) ամէն տարի հարկ

2) Հայր Գովսէփ Սանատրուքեան Ալզի կը նշանակէ Նիկիոյցի հետ, առաջնորդուելով լոկ, ի. զ. եւ զ. 8 գրերուն պատահական նմանութիւնէն, մինչդեռ թէ՛ Ասորեստանցեաց եւ թէ՛ Վանեան արձանագիրներու տուած աշխարհագրական տեղեկութիւնները տարաբոյսի տեղ չեն ձգեր թէ Ալզի մեր Անձիտ կամ Հանձիթ գաւառն է :

1 Տես էջ 144 Sayce, «The Hittites» Երբորդ եւ ընդարձակուած տպագրութիւն 1903 :

